

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва
та реставрації творів мистецтва

До захисту допущено
«___» _____ 2021 р.
Завідувач кафедри
ОДПМ та РТМ
_____ І.С. Підгурний

Дипломна робота
бакалавра

з теми: **«СПЕЦИФІКА ПОКРИВНИХ МАТЕРІАЛІВ ТВОРІВ СТАНКОВОГО
ЖИВОПИСУ ТА ПОВ'ЯЗАНИХ З НИМИ ПРОЦЕСІВ РЕСТАВРАЦІЇ»**

Виконала:
Студентка 4 курсу, групи РТМ1-В17
спеціальності 023 Образотворче
мистецтво, декоративне мистецтво,
реставрація
освітня програма: Реставрація
творів мистецтва
Підгорна Анастасія Олександрівна

Керівник:
Н. О. Урсу, доктор
мистецтвознавства, професор

Рецензент:
С. В. Луць, кандидат
мистецтвознавства, ст. викладач

Кам'янець-Подільський – 2021 року

ЗМІСТ

Вступ.....	2
РОЗДІЛ I. ПОКРИВНІ МАТЕРІАЛИ ТА ЇХ ОСНОВНІ СКЛАДОВІ.....	5
1.1 Значення та види лаків.....	5
1.2 Смоли та їх розчинники.....	10
1.3 Бальзами.....	14
1.4. Віск, парафін, церезин.....	18
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I.....	21
РОЗДІЛ II. ЛАКИ У РЕСТАВРАЦІЇ.....	23
2.1. Руйнування лакових плівок.....	23
2.2. Специфіка реставраційних процесів.....	26
2.3 Нанесення реставраційного лаку.....	39
2.4. Реставрація живопису з невідомим покривним матеріалом на прикладі портрета Папи Лева XIII.....	43
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II.....	46
РОЗДІЛ III. СУЧАСНІ МЕТОДИ РЕСТАВРАЦІЇ ЛАКОВИХ ПЛІВОК.....	48
3.1. Видалення забруднень за допомогою лазерних технологій.....	48
3.2. Використання гелевих систем.....	52
3.3. Поліуритан – новітній матеріал у реставрації. Переваги та недоліки синтетичного полімеру.....	57
ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ III.....	59
РЕСТАВРАЦІЙНИЙ ПАСПОРТ.....	60
ВИСНОВКИ.....	76
ДОДАТКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	78

ВСТУП

Актуальність теми. Впродовж багатьох століть тема дослідження покривних матеріалів була однією з найактуальніших у вивченні технологічних особливостей творів станкового живопису. Особливий інтерес до вивчення захисних сумішей зріс у період Відродження, коли з'явилася потреба збереження та покращення естетичного вигляду творів старих майстрів, і вже у XVII ст. голландськими живописцями було окреслено перші закони консервації та реставрації.

Нанесення лаку в технології олійного та темперного живопису завжди було необхідним завершальним етапом, який забезпечував посилення колірних та тональних співвідношень, захищав твір від численних фізико-хімічних чинників та перешкоджав прожуханню фарб. Відомо, що вже у VII ст. римські художники покривали фрески розтопленим воском, а грецькі та древньоруські майстри X-XI ст. часто користувались оліфами та покривними лаками на основі лляної олії. Такі літературні джерела, як фламандський манускрипт Кетама, французькі книги з техніки живопису, англійські та німецькі трактати XVI-XVII ст. також постійно вказують на значимість виготовлення покривних сумішей.

Варто зазначити, що окрім захисної функції лаки згодом стали відігравати роль своєрідної сполучної речовини фарб, що в подальшому зумовило особливий підхід до вирішення найскладніших завдань у реставрації. Так, у іконописі XIII-XV ст. досить популярним був метод використання кольорових лаків; західноєвропейські живописці XVI-XVII ст. нерідко додавали масляні лаки і венеціанський терпентин у ґрунт для підвищення міцності, а також виконували надзвичайно прозорі лесування за допомогою прийому змішування лаків з фарбами; інколи деякі елементи прописувались вже після нанесення захисного покриття. <http://surl.li/kbse>.

Внаслідок таких авторських прийомів питання традиційних методів видалення, очищення чи заміни лакового шару завжди були досить

суперечними, адже з історії вже відомі ті випадки, коли реставрація завдавала непоправної шкоди картинам. Варто лише згадати про сумнозвісну реставрацію «Мадонни з канделябрами» Рафаеля у 1878 р., під час якої італійськими вченими було видалено не лише багатовікові нашарування бруду, а й авторські майстерні лесування на зображенні тіла та волосі Ісуса Христа.

Пошуками відповідей на численні запитання реставрації займалося чимало дослідників, з-посеред яких вагомий вклад зробили такі науковці XIX-XXI ст., як В. Оствальд, Е. Бергер, М. фон Петтенкофер, Е. Малачевська, Феодосєва Т. та ін. У період появи ранніх праць особливо значний внесок у розвиток наукової реставрації зробив німецький вчений Вільгельм Оствальд, який в журналі «Die Umschau in Wissenschaft und Technik» пояснював причини найпоширеніших дефектів лакових плівок та наводив численні рекомендації для покриття робіт старих майстрів.
<http://tehne.com/library/berger-e-istoriya-razvitiya-tehniki-maslyanoy-zhivopisi-moskva-1935>

На сьогодні робота з лаковими плівками у реставрації живопису залишається однією з найделікатніших і найскладніших операцій, що вимагає розвиненого художнього чуття і точного наукового розуміння процесу. Суттєвий вплив на становлення сучасних методів розчищення та видалення лаків, які ґрунтуються на застосуванні спеціальних сумішей розчинників, справив стрімкий технічний прогрес, надавши можливості досліджувати й вивчати твори за допомогою новітніх технологій, зокрема фотофіксації, спектроскопії, рентгенографії та ін. З кожним роком з'являється дедалі більше способів та пропозицій вирішення тих чи інших проблем з покривними матеріалами, проте велика кількість реставраторів XX ст. все ж продовжує послуговуватись старими та більш доступними засобами, оскільки більшість новітніх методів вимагає особливих лабораторних умов та матеріальних затрат. Водночас перші потребують більшої обережності у роботі, адже якісно очистити поверхню від багатовікового бруду чи

потоншити лакову плівку без негативних наслідків за допомогою розчинника може лише досвідчений реставратор.

З-посеред усіх консерваційних та реставраційних заходів особливо слід виділити ті непрості випадки, коли олійні та темперні твори живопису не мають захисного шару лаку, адже у разі найменшої похибки у роботі може відбутися пошкодження авторського зображення. Тому **мета роботи** – дослідити специфіку покривних матеріалів та пов'язаних з ними процесів реставрації, а також окреслити найбільш оптимальні шляхи вирішення завдань для найпоширеніших реставраційних проблем.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати наступні **завдання:**

1. визначити поняття покривних матеріалів;
2. виявити специфіку покривних матеріалів та їх застосування;
3. дослідити та окреслити реставраційні прийоми, пов'язані з лаками, а також визначити ті, використання яких можна вважати безпечним для живопису.

Об'єктом дослідження даної роботи є реставрація творів образотворчого мистецтва.

Предметом дослідження є покривні матеріали творів станкового живопису.

Методи дослідження. При написанні дипломної роботи було проведено аналіз наукової літератури з теми дослідження, структурування інформації, індукція.

Структура і обсяг роботи. Структура пояснювальної записки до дипломної роботи передбачає: вступ, 3 розділи, відповідно підрозділи та висновки, список використаних джерел в кількості 54 позиції, реставраційний паспорт та додатки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алешкина Е. В. Гелевые системы как метод работы с поверхностными слоями станковой масляной живописи. Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2018. № 1(87). С. 106-112.
2. Бергер Э. История развития техники масляной живописи. Москва : Государственное издательство изобразительных искусств, 1935. 607 с. С.84.
3. Бибик С. П., Сюта Г. М. Словник іншомовних слів / За редакцією С. Я. Єрмоленко. Харків : Фоліо. 2006.
4. Бобров Ю. Г. Бобров Ф. Ю. Консервация и реставрация станковой темперной живописи. Москва : ООО Художественно-педагогическое издательство, 2008. 128 с. 102 с.
5. Бобров Ф. Ю. Негативные аспекты метода Петтенкофера. Исследование Сибицкой Шмитт. Научные труды. / Науч. ред. Могилевцев В.А., Песиков В.С., сост. Чувин А.В., Елизарова Е.М. Санкт-Петербург : Институт имени И.Е. Репина, 2017. Вып. № 42. С. 188-210.
6. Виннер А. В. Материалы масляной живописи. Москва: Искусство, 1950. 512 с.
7. Гренберг Ю.И. Технология и исследование произведений станковой и настенной живописи. Москва : ГОСНИИР, 2000. 179 с.
8. Гидрогель помог очистить картины Джексона Поллока. URL : <https://nplus1.ru/news/2020/03/17/clean-Pollock> (дата звернення 28.04.2021).
9. Елисеев М.А. Материалы, оборудование, техника живописи и графики. Москва : Астрель, 2004. 170 с. С. 122.
10. Жемчугова, П. П. Изобразительное искусство / П.П. Жемчугова. Москва : Литера, 2006. 128 с.
11. Зандерман В. Природные смолы, скипидары, талловое масло (химия и технология). Москва : Лесная промышленность, 1964. 576 с.

12. Иванова, Постернак. Техника рест.ст.масляной живописи. Москва : Индрик. 2005. 136 с.
13. Иконопись. URL : https://artchive.ru/encyclopedia/3449~Icon_painting (дата звернення 12.03.2021).
14. Кара О. Д. Енкаустика: традиції та сучасні методи. Педагогіка. 2015. № 8.
15. Киплик Д. И. Техника живописи. Москва : СВАРОГ и К. 2002 с. 196
16. Лукас А. Материалы и ремесленные производства древнего Египта. Москва : Издательство иностранной литературы. 1958. 429 с.
17. Дёрнер М. Художественные материалы и их применение в живописи. Санкт-Петербург : Симпозиум, 2016. 448 с.
18. Малачевская Е. Л. Материалы для реставрации станковой масляной живописи. Художественное наследие: хранение, исследования, реставрация. Сборник статей. 2009. с. 34
19. Мастика (смола мастикового дерева). URL : <http://surl.li/kgsl> (дата звернення 05.03.2020).
20. Матеріали і техніка олійного живопису: навч. посібник / укладач : О.Я. Музика. Умань : Візаві. 2013. 114 с.
21. Микроскопическая техника. Роскин Г.И. URL : <http://bwbooks.net/index.php?id1=4&category=tehnika&author=roskin-gi&book=1957&page=55> (дата звернення 10.03.2021).
22. Никитин М. К., Мельникова Е. П. Химия в реставрации. Ленинград : Химия. 1990. 304 с.
23. Одноралов Н.В. Материалы, инструменты и оборудование в изобразительном искусстве. Москва : Просвещение, 1988. 176 с.
24. Опейда Й., Швайка О. Глосарій термінів з хімії. Донецьк. 2008. 736 с.
25. Парфенов В. А. Физические основы лазерной очистки произведений искусства. Приборостроение и информационно-измерительные технологии. Санкт-Петербургский государственный электротехнический университет «ЛЭТИ» им. В. И. Ульянова (Ленина). С. 63-65.

26. Покрытие иконы. URL : <https://www.icon-art.info/phpBB2/viewtopic.php?p=828148>. (дата звернення 12.05.2020).
27. Применение воска в живописи. URL : <http://makecandles.ru/v-tvorchestve/103-primenenie-voska-vzhivopisi> (дата звернення 12.03.2021).
28. Природна смола: види, властивості, застосування. URL : http://nesusvet.narod.ru/ico/books/restoration/part2_3.htm. (дата звернення 01.03.2021).
29. Прокофьев Н. Живопись. Техника живописи и технология живописных материалов. Москва : Владос, 2013. 158 с.
30. Реставрация произведений масляной станковой живописи. Учебное пособие для средних художественных заведений. / за ред. Горина И. П., Черкасова З. В.: Москва: Искусство. 1977. 221 с.
31. Романчук С.О. Аналіз методики дослідження творів мистецтва. URL : <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/arox/2003/romanchuk.html>. (дата звернення 05.05.2021).
32. Сара Уолден. Реставрация живописи. Спасение или уничтожение. Астрель, 2007. 208 с.
33. Словник української мови : в 11 т. / за ред. : Русанівського В. М. Том 1, 1970. 912 с.
34. Селищева И. (ред.), Тихомирова И. М., Иванова С. Ю., Петрунин Е. В., Титов В. П. Удаление свечной копоти и покровного лака с поверхности масляной живописи с помощью фтороводородных лазеров. Успехи прикладной физики. Москва. 2019. Т. 7. № 3. с. 309
35. Сланський Б. Техніка живопису та реставрації. Київ : Мистецтво, 2009. 379 с.
36. Сохранение иконы, олифление, лакировка и полировка URL : https://www.ukoha.ru/article/olifa/cohranenie_ikony_oliflenie_lakirovka_i_polirovka.htm (дата звернення 01.03.2021).
37. Тихомирова И.М. и др. Техника живописи. Практические советы. Москва : Издательство Академии художеств, 1960. 105 с.

38. Удаление поверхностных загрязнений. URL : <https://proza.ru/2016/07/31/1897>. (дата звернення 04.03.2021).
39. Фармаковский М. В. Консервация и реставрация музейных коллекций Москва, 1947. 143 с.
40. Хеннес Руиссинг. Полный курс масляной живописи. Москва : Астрель, 2003. 125 с.
41. Яичный белок как покрывной лак. URL : <https://www.icon-art.info/phpBB2/viewtopic.php?t=76289> (дата звернення 26.03.2021).
42. Фейнберг. Л. Е. Лессировка и техника классической живописи. Москва : Ленинград, 1937. 72 с.
43. Федосеева Т. С. Материалы для реставрации живописи и предметов прикладного искусства. Москва : 1999.
44. ЦЕРЕЗИН. URL : <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/7656/cerez-in> (дата звернення 12.05.2021).
45. Baglioni, Nicole Bonelli, David Chelazzi, Aurelia Chevalier, Luigi Dei, Joana Domingues, Emiliano Fratini, Rodorico Giorgi, Morgane Martin. Organogel formulations for the cleaning of easel paintings. Applied Physics A Materials Science and Processing. 2015 с. 31 March. С. 858.
46. Gels Cleaning Research (1998-2003). URL : http://www.getty.edu/conservation/our_projects/science/gels/ (дата звернення 20.04.2021).
47. Knut N. The restoration of paintings. Konemann. 1998. 353 с.
48. Lank H., Pemberton-Pigott V. The use of dimethylformamide vapour in reforming blanched oil paintings in Conservation and Restoration of Pictorial Art. Brommelle and P. Smith. London : Butterworths, 1976. с. 103-109.
49. Lazzarini L., Asmus J., Marchesini M. L. Laser for cleaning of statuary, initial results and potentialities. 1st Int. Symp. on the Deterioration of Building Stone. La Ochelle, 1972. с. 89-94.
50. Moustafa Attia Mohie, Naglaa Mahmoud Ali, Ahmad Abd Alkareem Bani Issa. A new method of lining oil paintings using. Mediterranean Archaeology and Archaeometry. Online & Print. Vol. 2019. 19, № 2. с. 9-21.

51. Pettenkofer M. Über Ölfarbe und Conservirung der Gemälde-Galerien durch das Regenerations-Verfahren. Braunschweig : Friedrich Vieweg. 1902. 101 с. С. 86.
52. Research in Conservation. Solvent Gels for the Cleaning of Works of Art. Gelled System: Theory and Application. Los Angeles, California, 2004. С. 144.
53. Research in Conservation. Solvent Gels for the Cleaning of Works of Art. Gelled System: Theory and Application. Los Angeles, California, 2004. С. 144.
54. Quest for eternal youth restored in art world. URL : <https://ua.euronews.com/2014/02/17/quest-for-eternal-youth-restored-in-art-world> (дата звернення 28.04.2021).